Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2011_2_6.pdf | DOST. 19/04/24 7.40

UDK 811.163.6'367.626(091)
Alenka Jelovšek
Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU

RAZVOJ ZAIMENSKEGA OGOVORNEGA SISTEMA V SLOVENSKIH PISNIH VIRIH DO LETA 1850

V prispevku je predstavljen razvoj slovenskega zaimenskega ogovornega sistema do leta 1850, kot se izkazuje v starejših slovenskih pisnih virih. Posamezne stopnje so primerjane s sočasnim stanjem v nemščini, s pomočjo normativnih virov pa se poskuša pojasniti njegov jezikovnotipološko nepričakovan razvoj v 19. stoletju.

The paper presents the development of the pronominal system of address up to 1850 as evidenced in older Slovene written sources. Separate stages are compared with the contemporary state of affairs in German and with the aid of normative sources an attempt is made to explain its typologically unexpected development in the nineteenth century.

Ključne besede: ogovarjanje, tikanje, vikanje, onikanje, purizem

Key words: system of address, T–V distinction, honorifics, purism

1 Uvod[1]

1.1 Vsakdanjo komunikacijo med ljudmi urejajo številne norme, ki določajo pravilno jezikovno rabo glede na okoliščine. Med njimi so tudi norme, ki določajo način ogovarjanja[2] sogovornika glede na njegov družbeni položaj in odnos do govorca (v evropskih jezikih se ta kaže predvsem v izbiri med različnimi zaimki, ki označujejo različna družbena razmerja). Vse možne jezikovne oblike, ki so govorcu na voljo za ogovarjanje naslovnika, sestavljajo ogovorni sistem posameznega jezika (STONE 1977: 491). Besednovrstno so vanj običajno vključeni osebni zaimki in samostalniki[3] ter tudi glagoli, ki se z njimi ujemajo.

[1] Članek je nastal na podlagi diplomskega dela *Razvoj zaimkovnega ogovornega sistema v slovenskih pisnih virih do leta 1850* (2008), napisanega pod mentorstvom red. prof. dr. Irene Orel.

[2] Ker gre za v slovenščini še vedno relativno neraziskano področje, terminologija še ni poenotena. Nina Modrijan (2005) v svoji raziskavi uporablja izraz naslavljanje, Peter Weiss (2003) pa ogovarjanje. Toporišič v *Enciklopediji slovenskega jezika* (1992: 160) navaja izraz ogovorni zaimek in ga pojasni kot 'zaimek za 2. osebo'. V tem prispevku je za jezikovne pojave, kot sta vikanje in onikanje, uporabljen pojem ogovarjanje, naslavljanje pa označuje ožjo obliko ogovarjanja z naslovom (npr. vaša gnada).

[3] Zaimkov je v vsakem jeziku zelo omejeno število, zato z njihovim uvrščanjem v sistem ni težav, drugače pa je pri samostalnikih, ki jih je veliko. Posamezni avtorji so zato različnega mnenja, kateri se lahko uvrščajo v sistem in kateri ne. Head (1978: 153) vanj uvrsti vljudnostne naslove ter vse splošne samostalnike in samostalnike oz. samostalniške zveze, ki so rabljeni namesto zaimkov. Berger (1995: 20) pa nasprotno poudarja, da sistem, ki je del jezika, »langue«, sestavljajo samo splošne ogovorne oblike, ne pa tudi priložnostne in individualne oblike, ki so deloma del govora, »parole«, deloma pa zavesten odstop od sistema, ki je značilen za posamezne govorce ali manjše skupine govorcev in s katerim želijo ti doseči določen učinek; zato v sistem uvršča samo visoko institucionalizirane samostalniške ogovorne zveze. Tovrstne samostalniške oblike so v mnogih jezikih sčasoma nadomeščene z zaimki ali pa se same pozaimijo.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2011_2_6.pdf | DOST. 19/04/24 7.40

1.2 V številnih evropskih jezikih – tudi v sodobni slovenščini – osnovo ogovornega sistema predstavljata dva zaimka: eden za domačnostni in drugi za vljudni ogovor. Brown in Gilman (1960), začetnika sodobnega sociolingvističnega raziskovanja ogovora, sta za prve uvedla simbol T, za druge pa V, in sicer na osnovi latinskih zaimkov tu (ti) in vos (vi). Razlog za to je njuno prepričanje, da se je evropski razvoj dveh zaimkov za ogovarjanje ene osebe začel v latinščini (BROWN, GILMAN 1960: 254)[4] in se v srednjem veku pod njenim vplivom začel širiti tudi v ljudske jezike. Vendar je današnje stanje rezultat dolgotrajnega razvoja, ko so se ogovorni sistemi posameznih jezikov širili in/ali krčili, zaradi tesnih kulturnih in političnih stikov znotraj Evrope domnevno tudi zaradi tujejezičnih vplivov.[5] Za slovenski ogovorni sistem se tako domneva, da je nastajal pod močnim vplivom nemščine kot stoletja prestižnega jezika na tem področju,[6] zato je za preučevanje njegovega razvoja nujno najprej ugotoviti, kako se je razvijal nemški ogovorni sistem.

2 Razvoj nemškega ogovornega sistema

2.1 Prvič je raba vi (ir), vljudnostne oblike za ogovor ene same osebe v 2. os. mn., v nemščini izpričana v devetem stoletju (BESCH 1998: 92), dokončno pa se je dvodelni sistem ogovornih oblik uveljavil v visokem srednjem veku (11.–13. st.). V 14. st. so se vanj vključili tudi samostalniški izrazi kot povezava svojilnega zaimka in abstraktnega samostalnika (Eure Liebe, Eure Gnade). Sprva so se te ogovorne oblike ujemale z glagoli v 2. os. mn. in so jih sobesedilno nadomeščali zaimki za 2. os. mn., v 16. st. pa so se začele ujemati z glagoli v 3. os. ed. ali mn. in so bile sobesedilno nadomeščane z zaimki za 3. osebo. Konec 16. st. se je razvil naslednji tip samostalniških naslavljalnih zvez, ki je v glavnem uporabljal samostalnik Herr ('gospod'): ta se je večinoma ujemal z glagoli v 3. os. ed. in se je na statusni lestvici uvrstil med Ihr in druge oblike posrednega naslavljanja z abstraktnimi samostalniki.

[4] V latinščini se je množinski vos kot oblika ogovarjanja ene same osebe začel uporabljati v 4. st. za ogovarjanje cesarja. V tem času sta rimskemu imperiju sočasno vladala dva cesarja, eden na vzhodu in eden na zahodu, delitev pa je bila samo administrativna (ena funkcija je bila zaradi lažjega upravljanja podeljena dvema človekoma). Zato je veljalo, da so bile besede, govorjene enemu od cesarjev, pravzaprav namenjene obema. Izbira vos kot ogovorne oblike naj bi bila odziv na to implicitno dvojino (ker latinščina dvojine ni poznala, se je to izražalo z množino). Po drugi razlagi, ki jo navajata Brown in Gilman, je lahko cesar kot predstavnik vseh svojih podložnikov razumljen kot množinska oseba in lahko govori v njihovem imenu. Tako naj bi rimski cesarji o sebi občasno govorili v množini in spoštljivi vos naj bi bil preprosto odziv na to rabo. Po tretji razlagi pa je množina stara metafora za moč, tako da naj bi množinska raba izvirala preprosto iz družbene moči cesarja (BROWN, GILMAN 1960: 255). Zadnjo razlago potrjujejo tudi tipološke študije neevropskih jezikov, ki kažejo, da takšna raba števila ni omejena na posamezne jezikovne družine ali zemljepisna področja (čeprav je redka v jezikih domorodcev v Severni in Južni Ameriki), ampak je resnično univerzalna tendenca (HEAD 1978: 158).

[5] Lyons (1981: 317) tako meni, da je širitev V-oblik po Evropi rezultat prevzemanja na različnih ravneh: nekateri jeziki so V prevzeli neposredno iz latinščine, iz njih pa se je pojav razširil tudi v stične jezike, enako kot posamezne poznejše spremembe v ogovornem sistemu. Lyons za to uporabi izraz kulturna razpršitev/razširitev (cultural diffusion).

[6] Takšnega mnenja je npr. Donald Reindl (2007: 156), ki to utemeljuje z dejstvom, da je uveljavitev iste zaznamovane jezikovne oblike, kot je raba množinske oblike za ogovor ene osebe in še bolj raba 3. os. v istem primeru, pri stičnih jezikih prej znak jezikovnega prevzemanja kot samostojnega razvoja.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2011_2_6.pdf | DOST. 19/04/24 7.40

Besch (1998: 94) to razlaga z vplivom absolutističnega stopnjevanja etikete, ko so se izogibali uporabi neposrednega ogovora[7] s ti/vi in se raje odločali za obliko, ki je izražala večjo distanco.

2.2 V 17. st. se je raba oblike posrednega naslavljanja tipa der Herr okrepila in začel se je proces nadomeščanja samostalniških oblik naslavljanja z anaforičnimi zaimki. Od 3. desetletja 17. st. se je lahko namesto samostalnika Herr samostojno uporabljal tudi osebni zaimek v 3. os. ed. Pri posrednih oblikah naslavljanja tipa Eure Gnade je bilo nadomeščanje z osebnim zaimkom v 3. os. mn. možno od zadnjih dveh desetletij 17. st. To je mogoče razumeti kot stopnjevanje vljudnostne rabe Er/Sie z množino. V 18. st. so zaimki v 3. os. začeli izpodrivati konkurenčne samostalniške oblike naslavljanja. Zaimenski ogovor s Sie (mn.) se je dokončno uveljavil do 4. desetletja 18. st. V primerjavi s prejšnjimi obdobji je status Er/Sie in Ihr v tem obdobju začel hitro padati, zaradi česar se je pomen množinskega Sie še povečal. Status Er/Sie se je v naslednjih desetletjih tako zelo znižal, da je bil nižji celo kot status Ihr, vendar je to veljalo zgolj za prehodno stanje pred dokončnim izginotjem obeh oblik iz knjižnega ogovornega sistema v 19. st. (Ihr se je ohranil v posameznih narečjih) (BETSCH 2000: 51–52)**.** Du in Sie sta od takrat oblikovala novi dvodelni sistem, ki ga nemščina pozna še danes.

3 Ogovorne oblike v slovenskih pisnih virih

3.1 Ogovarjanje je v prvi vrsti pojav govorjenega jezika in se pojavlja samo v specifičnih pisnih virih, kot so pisma, zapisi različnih govornih obrazcev in dobesedni navedki govora v posameznih besedilih (na primer v pridigah in sodnih poročilih). Že zaradi tega je preučevanje tega jezikovnega pojava omejeno, sledenje njegovemu razvoju v slovenščini pa še dodatno otežujejo specifične družbeno-kulturne razmere skozi zgodovino, ko sta bila jezika pisne komunikacije pretežno latinščina in nemščina (pozneje tudi francoščina in italijanščina), slovenski jezik pa se je uporabljal predvsem v besedilih z versko vsebino, ki nam le redko omogočajo preučevanje ogovora. Vendar obstaja tudi za starejša obdobja dovolj drobcev, iz katerih se da ustvariti približno sliko razvoja slovenskega ogovornega sistema skozi čas.

3.2 Prvi primer neposrednega ogovora sicer najdemo že v Brižinskih spomenikih (972–1039), in sicer v obrazcu splošne spovedi, zapisanem v tretjem spomeniku, vendar v njem množinskih ogovornih oblik še ni: spovednik je ogovorjen še z osebnim zaimkom za 2. os. ed., na podlagi česar bi lahko domnevali, da se dvodelni ogovorni sistem še ni razvil, kar je skladno s sočasnim stanjem v nemščini, kjer se je v tem obdobju pojavljal zgolj sporadično.

1. Togo uzego izpouueden bodo Bogu /.../ *i* ***tebe****, bosi rabe* (BERNIK idr. 2004: 62).

[7] Besch (1998: 94) opozarja, da se je abstraktna distanca med višjimi in nižjimi sloji kazala tudi v vljudnostnih predpisih tega časa: prepovedih približevanja, neposrednega nagovora, razen pri izražanju čestitk ali sožalja itd.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2011_2_6.pdf | DOST. 19/04/24 7.40

3.3 Prvi množinski primer ogovora v slovenščini je izpričan v visokem srednjem veku, torej v obdobju, ko se je širše uveljavil tudi v nemščini, in sicer v zbirki pesmi minnesängerja Ulricha Lichtensteinskega *Frauendienst*, zapisani okoli leta 1227. Ulrich v njej predstavlja svoje potovanje iz Benetk na Dunaj. Ko je 1. maja 1227 prišel v Breže na Koroškem, ga je koroški vojvoda Bernhard II. Spanheimski pozdravil z besedami:

2. *Buge* ***waz*** *sprimi, gralva Venus* (GRDINA 1999: 23).[8]

Ker gre za predstavnika visokega plemstva, ki je večinoma govorilo samo nemško,[9] je zelo verjetno, da gre v tem primeru za neposreden prenos sočasne nemške ogovorne norme v slovenščino.

3.4 Naslednji dokaz za množinski ogovor najdemo šele več kot dvesto let pozneje v Stiškem rokopisu (1440). V drugem spovednem obrazcu je duhovnik ogovorjen z 2. os. mn.

3. *proſſo* ***vas*** *y3pouednika na boſſÿam meÿstu etc.* (MIKHALOV 2001: 90).

Na podlagi rabe množinskega ogovora v verskem obrazcu, namenjenem vernikom, ki niso znali drugega jezika kot slovenščino, je mogoče sklepati, da se je v slovenščini najpozneje do srede 15. stoletja že uveljavil dvodelni ogovorni sistem.

3.5 2. os. mn. za ogovor ene osebe se (čeprav zaradi prevladovanja besedil z versko vsebino redko) pojavi tudi v protestantskih delih druge polovice 16. stoletja,[10] v njih pa je tudi prvič ohranjeno samostalniško naslavljanje v povezavi s svojilnim zaimkom za 2. os. mn. V Trubarjevih *Articulih oli dejlih te prave, stare vere kerščanske* (1562) je prevod predgovora k augsburški veroizpovedi, pisma nemških protestantskih knezov in mest cesarju Karlu V. iz leta 1530, v katerem je naslov za cesarja prevedel z Vaša cessarieva maiesteta. Glagoli so v tretji osebi in se z naslovom ujemajo tako v spolu kot v številu.

4. *Nerſuitleshi, Premogozhi Ceſſar, Nermiloſtiuishi Goſpud. Potehmal* ***ie ta Vaša Ceſſarieua Maieſteta*** *vnuuizh, enu gmain vkupe Sbrane inu hoyene vsiga Rayha, v letu Meistu Aushpurg miloſtiuu vunkai* ***piſſala*** *inu* ***ſapovedala*** (TRUBAR 1562: 24).

Inu ***V. C. M.*** *ie* ***ſama shazala,*** ***ſodila*** *inu ſa potrebnu inu pridnu* ***dershala****, de ſe en Concilium vkupe sbere* (TRUBAR 1562: 26).

Naslavljanje najdemo tudi v Znojilškovem prevodu Barbatovega uvoda k Lutrovemu malemu katekizmu.

[8] Pleteršnik (2006: 550) v svojem slovarju navaja kot nemško ustreznico pozdrava *Gott grüße euch*. V Grimmovem *Deutsches Wörterbuch* (1935: 1014) je ta pozdrav naveden iz vira iz 13. stoletja (Friedrich von Sonnenburg) v obliki *got grüsz üch, fräwen mein*, torej prav tako z zaimkom za 2. os. mn.

[9] V luči poznejšega odnosa do slovenščine se zdi presenetljivo, da je koroški vojvoda svojega gosta pozdravil v slovenščini, »jeziku kmetov«. Možna razlaga za to je deželski ponos koroških plemičev, ki so radi opozarjali, da njihova vojvodina izvira iz slovanske Karantanije, kar ji daje v nemškem cesarstvu poseben položaj (ŠTIH, SIMONITI 1995: 91).

[10] »Vrejdni, poſhteni lubi GOSPUD; jeſt vas proſsim poſluſhajte mojo ſpuvid, inu meni odpuſtik moih grehou recite« (ZNOJILŠEK 1595: 166).

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2011_2_6.pdf | DOST. 19/04/24 7.40

5. *Potehmal tedaj, dobru rojena gnadliva Goſpa inu Botra,* ***vaſha Gnada*** *cilu lahku* ***saſtopi****, kaj je Katechiſmus sa enu neisrezhenu blagu* (ZNOJILŠEK 1595: 41).

Podobno kot Trubar pri prevodu naslavljanja cesarja je Znojilšek ob naslovu vaša gnada – ki je bil tako v slovenščini kot v nemščini v tem in naslednjih obdobjih tako visoko institucionaliziran način ogovora, da ga lahko vključimo v ogovorni sistem, čeprav se v obeh jezikih (za razliko od npr. češčine in španščine) ni pozaimil[11] – uporablja glagol v 3. os. ed. Ker gre v obeh primerih za prevoda, lahko sklepamo, da bolj kot sočasno slovensko stanje odražata nemški ogovorni način v času, ko sta nastala izvirnika.

3.6 To nam potrjuje stanje v latinskem pismu Nikolaja Koprivca, župnika v Radečah, ljubljanskemu škofu Tomažu Hrenu, ki je prepleteno s slovenskimi stavki in je nastalo le tri leta po izidu Znojilškovega katekizma, leta 1598. V pismu duhovnik škofa Hrena na začetku vika, v drugem slovenskem stavku pa ga naslavlja z vaša gnada, pri čemer se naslov ujema z glagolom v mn. V zadnjem delu slovenskega besedila je v svojilnem pomenu uporabljen osebni zaimek za 3. os. mn., vendar ni povsem jasno, na koga se nanaša.

6. *Prelubi muj Slati, Zartani, lubesniui jenu milostiui Gospud Scof. Myr Boshy* ***S'uami****. /.../ smo bili pr Tauzeriu gospud Andreju, ki teri je taÿl, /.../ sa tiga uolo ie mene proſsil, de bi iest ſa nega ſcuſs moje piſmu proſsil, debi* ***uaſcha gnada*** *nemu nikar ſaſlu ne* ***vſeli****, ſakaj on ſe nozhe Vte rizj meiſhati /.../ je bulſchi, neikaj pregleidati, tudi ſa uolo* ***nich*** *Striza rainkiga* (KOS 1971: 23–24).

Ker sta obliki pogojnika v 2. in 3. os. mn. enaki, ni mogoče reči, ali gre pri ujemanju glagola z naslovom še za rabo 2. os. mn. (kot je bilo v navadi v nemščini do 16. st.), na kar kaže raba osebnega zaimka za 2. os. mn. v prvem stavku, ali za 3. os. mn., kot je bila sočasna nemška raba.

3.7 Z gotovostjo pa lahko trdimo, da je ujemanje vljudnostnega naslova s 3. os. množine prevladalo 20 let pozneje, in sicer na podlagi še drugega ohranjenega slovenskega pisma, naslovljenega na ljubljanskega škofa Tomaža Hrena, ki ga je napisal generalni vikar ljubljanske škofije Adam Sontner. Zaupno pismo brez naslova, datuma in podpisa naj bi bilo napisano malo pred božičem leta 1620. Sontner v njem Hrena naslavlja z vaša firštova gnada, glagoli in zaimek, ki sobesedilno nadomešča naslov, so v 3. os. mn.:

7. *Gnadlivi Gosup inu Furst /.../ taku iest tudi menim debi Vasa Firstoua Gnada* ***imeli*** *sturiti /.../ kakur se pak leta rez stoy tu* ***bodeio*** *V. F. Gnada* ***uedeli*** *inu taku oberniti de* ***nim*** *nikar ne bode skodeualo Jest se tudi opomenim de ranek Arzet tudi ni hotel obstati, de bi V. F. Gnada super Benefitium S: Mariae praui Presentator* ***bili****, ies leti rizi le*

[11] Še najbliže temu je en sam primer v Pohlinovi *Kraynski grammatiki*, kjer je za prevod naslova Euer Edl uporabljen poenobesedeni izraz vašnost: »[S]o vashnost shlishali? haben Euer Edl! gehört?« (POHLIN 2003: 279). Ker se ta izraz v slovenskih pisnih virih sicer ne pojavlja, pogost pa je v češčini, je možno, da ga je Pohlin prevzel iz tega jezika.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2011_2_6.pdf | DOST. 19/04/24 7.40

pissen satiga uola de V. F. Gnada ze ie potreba ***bodo uedili*** *per godu poprauit inu premislouati, iest ie nikar drugazi temuz is prauiga suestiga serza menim, inu iest imam uupanie, de V. F. Gnada meni* ***nebodeio*** *ueni negnadi* ***samerili*** (KOS 1971: 26–27).

Tovrstna raba predstavlja prehod k onikanju, vendar še ne gre za pravo onikanje, saj zaimek za 3. os. mn. v ogovoru še ni uporabljen samostojno. Sobesedilno nadomeščanje naslova z zaimkom, ki se pri Sontnerju pojavi le enkrat, pa se je v 17. stoletju okrepilo, kot kaže ohranjena korespondenca med baronico Ester Maksimilijano Coraduzzi in njeno hčerjo baronico Mario Isabello Marenzi (med letoma 1685 in 1700). Pri ogovoru matere je hči sicer najprej uporabljala naslov (največkrat vaša gnada), ki se je ujemal z glagoli v 3. os. mn., sobesedilno pa je naslov večinoma nadomeščen z zaimkom v 3. os. mn.

8. Vaseg.da

Perserzhna moia Luba Gospa Matti

iest sem ussa uesela, de bodega búg saqualem ***se VasG. bulle pozhutio****, iest sem usse periela kar kolle* ***so*** *me* ***poslale****, sachetiro* ***ih*** *lepu saqualimo ienu buǧ lonai sa usso* ***nih*** *dobruta. Kar nam* ***store*** *iest uhem de* ***im*** *na bodem necole otuernila, pak* ***ih*** *prosem nai sname* ***sasafaio*** *kier kolle* ***im*** *moremo slusiti /.../*

drusega na uhem anphe is moiem Gospudam Lubem sem ***im*** *pochleuno perporozhimo no* ***im*** *kuscnemo* ***nih*** *Roke, ostaneozh*

Vaseg.da

Pochorno deite

M.a I.la Marenzi

Trieste li 28 8.bre 86 (MERKÙ 1980: 20).

3.8 Pravo onikanje v ohranjenih slovenskih pisnih virih prvič najdemo na prelomu iz 17. v 18. st. v pridigah Janeza Svetokriškega.

9. *Dohtar poklizhe naſtran Gospo Mater, ter pravi: Meni je shal* ***ym*** *osnanit, de* ***nyh*** *lubi Syn zhes niketere ure bo umerl* (SVETOKRIŠKI 1998b: 491).

Vendar je onikanje redko, prevladuje vikanje. Včasih Svetokriški pri ogovoru iste osebe izmenjaje uporablja oba ogovorna načina, kar kaže, da v tem obdobju njun družbeni pomen še ni bil jasno razmejen, družbene razlike so se še vedno pretežno izražale z naslovi.

10. *O viſoke zhaſti uredni, inu vuzheni Gospud Fajmoshter ! Jeſt ſim prevezh preproſt, de bi* ***vam*** *hotel ſvit dajati, inu* ***vaſs*** *vuzhiti, vener zhe ſmejm potſtopit, bom rekal, de* ***nyh*** *bogaboyezhe, nedolshnu, inu zhednu shivejne bo vezh pomagalu timu folku k' isvelizhejnu, kakor* ***nyh*** *sapuvidi, inu beſſede* (SVETOKRIŠKI 1998a: 68–69).

11. *inu v' tej vishi zhe* ***bodo*** *s' beſſedo, inu exempelnom* ***nyh*** *podvershene ouzhize* ***vuzhili****, oblubim de en velik lon* ***bodo*** *v' Nebeſſih* ***imeli*** (SVETOKRIŠKI 1998a: 71–72).

12. ***Vy*** *pak Gospud Faimoshter* ***dopolnite vasho*** *dolshnuſt tudi* (SVETOKRIŠKI 1998a: 75).

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2011_2_6.pdf | DOST. 19/04/24 7.40

Pri teh primerih je treba opozoriti tudi na dejstvo, da se je v slovenščini v starejših obdobjih ob naslovu gospod vedno uporabljalo množinsko ujemanje, bodisi v 2. ali v 3. os., ne pa v 3. os. ed., zato se v ogovornem sistemu tudi ni uveljavil zaimek on, ki se je v nemščini že v prvi polovici 17. stoletja umestil med Ihr in Sie.

3.9 Tri- oziroma štiridelni (če upoštevamo še rabo naslovov kot najvljudnejšo obliko) ogovorni sistem, ki je bil nakazan pri Svetokriškem, se je do konca 18. stoletja dokončno razvil, kot nam kaže z ogovornimi oblikami najbolj bogat vir – Linhartova komedija *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* (1790), za katero lahko domnevamo, da nam prikazuje popoln model (meščanskega)[12] ogovornega sistema tega obdobja.

Med liki sta najvišje na družbeni lestvici baron Naletel in njegova žena Rozalija, ki ju ostali naslavljajo z vaša gnada in glagoli v 3. os. mn. (13), občasno pa ju tudi samo onikajo (14). Naslov je sobesedilno nadomeščen z zaimki v 3. os. mn. Med sabo se zakonca tikata (15). Pod njima sta predstavnika uradniškega sloja: kanclir Žužek[13] in advokat Zmešnava, ki ju tako njuna nadrejena – baron in njegova žena – kot podrejeni onikajo (16, 17), onadva pa svoje podrejene tikata (18). Med sabo se onikata (19). Zanimiv primer je pisar Budalo, ki ima nekakšen vmesni položaj med višjim in nižjim slojem in ga njegovi nadrejeni vikajo (20), on pa njih onika (21), s čimer je tudi jezikovno nakazan njegov nižji družbeni položaj. Vikajo ga tudi podrejeni (22), pri čemer je uporabljeno skladenjsko ujemanje.[14] Spodnji sloj sestavljajo grajski služabniki ter baroničin krščenec Tonček in županova hči Jerca. Ti se med seboj večinoma tikajo (23), vendar tudi med njimi obstajajo statusne razlike, saj delavec Gašper Matička, ki je bil do nedavnega vrtnar, zdaj pa naj bi bil baronov osebni služabnik, vika (24), kar ga v družbeni hierarhiji uvršča na najnižje mesto. Matiček namreč njega tika (25).

[12] Prim. Kopitarjev opis v nadaljevanju.

[13] Žužka baron sicer v enem primeru vika, vendar gre verjetno za nedoslednost, saj je v vseh ostalih primerih uporabljeno onikanje.

[14] To naj bi bilo sicer značilno za ogovarjanje podrejenih oseb (TOPORIŠIČ 1992: 122), vendar v tem primeru ne more biti tako, saj Budalo Matička tika in ima očitno višji družbeni položaj.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2011_2_6.pdf | DOST. 19/04/24 7.40

Ogovorna razmerja v delu Ta veseli dan ali Matiček se ženi (1790)

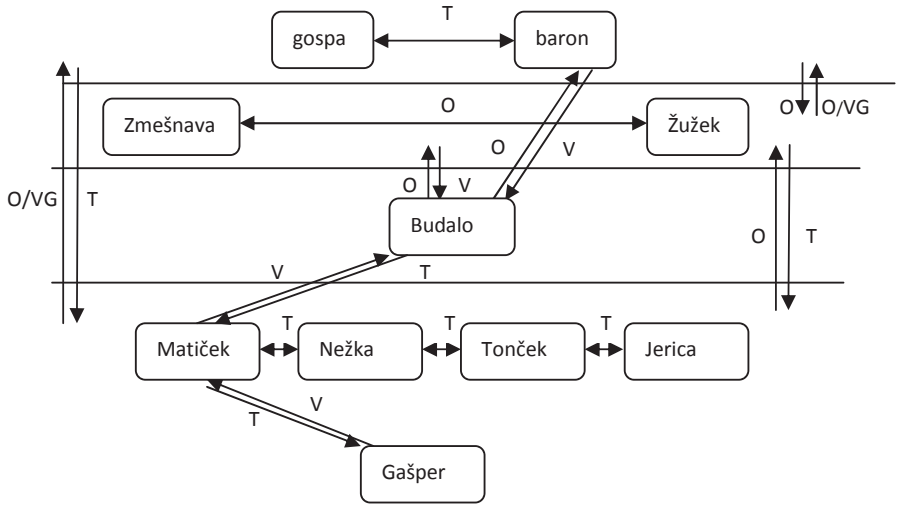

O = onikanje, V = vikanje, T = tikanje, VG = naslavljanje z Vaša gnada + množinski ogovor

13. NEŽKA (baronu): ***Vaša gnada**, kaj **zapovedó**? Ke bi **jih** kdu per meni najdel!* (LINHART 1950: 44.)
14. GAŠPER (baronu): ***Naj pusté** to okno zadelat /.../ **Naj spremislijo**, zdej so clo enga fanta doli vergli* (LINHART 1950: 74).
15. GOSPA (baronu): ***Poglej**, lubi moj mož! Ti ljudje menijo, de jest per **tebi** še tolkanj premorem* (LINHART 1950: 49).
16. BARON (Žužku)*: Žužek, **naj rečejo** hlapcam, de mi ga iz grašine stepó!* (LINHART 1950: 47.)
17. MATIČEK (Zmešnavi)*: Gospod Zmešnava, perserčni gospod! **So** v svate **peršli**? **Vedó**, de se bom jest ženil?* (LINHART 1950: 40.)
18. ZMEŠNAVA (Matičku)*: Perjatel, je scer govorjenje od ene ženitve, res je; al ne cello toku, koker **ti misliš*** (LINHART 1950: 40).
19. ŽUŽEK (Zmešnavi): *Gospod Zmešnava, **naj** mi še kej **povedó** od moje te stare* (LINHART 1950: 89).
20. ZMEŠNAVA (Budalu): ***Imate** zmiram dosti dela, Budalo!* (LINHART 1950: 88.)
21. BUDALO (Zmešnavi): *Oh, kaj **oní**! **Njih** se zve-eselim, kader **pridejo**. Justiciale še vunder k-kej noter nese* (LINHART 1950: 88).
22. BUDALO (Matičku): *Al me **nisi k-klical**?* (LINHART 1950: 121.)

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2011_2_6.pdf | DOST. 19/04/24 7.40

23. NEŽKA (Matičku): ***Poglej**, Matiček, moj slamnek; toku bo lepši stal, kajne?* (LINHART 1950: 37.)

24. GAŠPER (Matičku): *Jest **vam** povejm, Matiček; de potler ne **bote** mene kriviga **delal*** (LINHART 1950: 75).

25. MATIČEK (Gašperju): ***Pojdi, pojdi**, lubi moj Gašper, **pojdi** spat!* (LINHART 1950: 75.)

3.10 V delu se nam tako izriše štiridelni ogovorni sistem: tikanje – vikanje – onikanje – naslavljanje z vaša gnada (naslov se ujema z glagoli v 3. os. mn. in je sobesedilno nadomeščen z zaimkom oni). Tako zapleten sistem je bil primeren v času velikih družbenih razlik, ko je obstajala potreba po natančnem razlikovanju družbenih položajev, nato pa se je – kot sistemi v drugih jezikih – v naslednjem obdobju začel poenostavljati. Vendar je njegov razvoj jezikovnotipološko nenavaden, saj je ena od univerzalnih teženj v razvoju ogovornih sistemov, da oblike zaimka, ki se uporablja za izražanje večjega spoštovanja ali družbene razdalje, nikoli ne nadomesti oblika, ki izraža manjše spoštovanje ali družbeno razdaljo (HEAD 1978: 192). Tako sta ob poenostavljanju nemškega ogovornega sistema iz njega izpadli vmesni obliki – Ihr in Er, kot vljudnostni zaimek v novem dvodelnem sistemu pa se je obdržal Sie.

3.11 V slovenščini so takšen razvoj preprečili puristični nazori slovničarjev 19. st., ki so začeli onikanje preganjati kot germanizem. Prvi med njimi je bil Kopitar, ki je z leta 1809 izdano slovnico *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steiermark* na podlagi načel romantične filozofije (predvsem Herderja) uveljavil nov pogled, ki je poudarjal jezik ljudstva proti jeziku meščanov in izobražencev kot čistejši, z manj tujimi vplivi. Ker so bili meščanski načini ogovarjanja enaki kot nemški v tem času, medtem ko so bili na podeželju v rabi starejši načini ogovarjanja, ki so v knjižni nemščini že zamirali, je onikanje označil kot germanizem:[15]

a. Kranjski kmet naslavlja starejšo osebo, ki ji je dolžan spoštovanje, z vi (ihr), npr. kakó ſte rèkli, ozha, wie sagtet ihr, Vater? shèna, kaj bi radi Frau, was wünschtet ihr? Mósh, lepó vaſ próſim, pomagájte mi, Mann, ich bitte euch schon, helfet mir. Kaj vam je, mati? Al ste bolní? was ist euch, Mutter, seid ihr krank?

b. Kranjci v mestu prevzemajo nemški Sie (oní), in ga uporabljajo enako kot Nemci: kakó ſe pozhútijo, wie befaden Sie sich? Njìm ſe pòzh dòbro godí Ihnen geht es wohl gut! Kaj márajo oní Was kümmern Sie sich

c. Tudi ti mešèani uporabljajo vi, ko naslavljajo službabnike, kmete ipd. po nemškem naèinu, ter obièajno tako, da je, kot pri italijanskem in francoskem vljudnostnem voi in vous, pripadajoèi pridevnik v ednini: tako se sliši, da gospodarica reèe kuharici: Predragó ſte kupíla ihr habt zu theuer gekauft; ali na tržnici kmetu: O! ſte predrág. O! ihr seid zu theuer (KOPITAR 1809: 288).[16]

[15] Zanimivo je, da so tudi nekateri nemški jezikoslovci onikanje zavračali. Jacob Grimm ga je še leta 1847 označil kot nenaravno in čudaško ter izrazil prepričanje, da ta oblika ne izvira iz ljudstva, ampak mu je bila vsiljena od višjih slojev (BESCH 1998: 95).

[16] Na podlagi tega opisa se je nato v slovenskem jezikoslovju uveljavil pogled, da je t. i. polvikanje ali napol vikanje, pri katerem gre za ujemanje pridevnikov in deležnikov v povedku s konceptualno ednino

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2011_2_6.pdf | DOST. 19/04/24 7.40

3.12 Poseg Kopitarja in njegovih slovničarskih naslednikov je porušil že ustaljeni sistem in za skoraj pol stoletja povzročil negotovost v rabi, saj so si slovnične in družbene norme glede ogovora višjih in meščanskih slojev nasprotovale, zato je obstajala nevarnost, da bi naslovnik razumel rabo vikanja kot nevljudno. Tudi Valentin Vodnik, ki je v svoji slovnici izrazil podobno puristično odnos do onikanja kot Kopitar[17] in ki je v slovenskem dopisovanju s Kopitarjem (26)[18] in Primcem (27) uporabljal vikanje, je v pismu sinu graščaka Antona Rudeža Jožefu, napisanem 24. junija 1813, verjetno ravno iz tega razloga uporabil onikanje.

26. Goſpod Kopitar! Velika nadloga mi je s' grammatiko isrozhéna, vuner dodélana je, ras'un mojih korenin inu ***vaſhe table****; savol ktire ſim v sadrégi, ki* ***vaſhih miſli*** *ne vém. /.../ Goſpoda Shobarja* ***praſhajte****, zhe hozhe imeti sadne kuſte Meursove; per meni leshé, mu jih poſhlem* (VODNIK 1988: 279–80).

27. R. je tkoj obduhal, da ***ste*** *pervo polo mashnih bukev* ***brali*** (VODNIK 1988: 289).[19]

28. Naj mi ***naberejo****, kar* ***morejo****; jeſ sdaj ſnópje ſkladam v' koſlìz: kar ſhe ne bom védel,* ***jih bom*** *po nemſhkih iménih zhes nekaj kédnov* ***praſhal*** */.../ Krüniza* ***bodo iméli****, kakor* ***shelío*** (VODNIK 1988: 289–90).

3.13 Omahovanje med vikanjem in onikanjem lahko najdemo tudi v dopisovanju med samimi izobraženci, ki so si sicer prizadevali upoštevati Kopitarjeve predpise. Tako je v ohranjenem pismu s 3. septembra 1808 (29) Primic Vodnika vikal, v pismih, napisanih 4. septembra 1810 (30) in 13. novembra 1810 (31), pa ga je onikal.

29. Viſoku zhaſtitlivi Goſpod Uzhenik! Kér ſe mi je saj lépa perloshnoſz naklúzila, hozhem ***Vam*** *tedaj en malu v' ſlavénskim jésiku piſati /.../ Kakú ſe* ***Vam*** *kaj godí? Upam, de ſte sméram* ***sdrávi*** (KIDRIČ 1934: 15).

30. Viſòko Zhaſtitlivi Goſpod Valant! Vupam, de ſo moje piſmize p. m. ſkus G. Prof. Sicherl gotòvo ***prejéli*** */.../ letó* ***prejmejo*** *ſkus G. Kriviza dosdajſhniga ſluſhavza pravíze;* ***Njim*** *ga prav dobro perporozhim* (KIDRIČ 1934: 38).

31. Viſoko Zhastítlivi Goſpod! /.../ Kadar ***bodo*** *li kólkaj zhaſa imeli,* ***Njih*** *prósim mi poménik notri poſlanih némſhkih beſedi poſlati /.../Al bi* ***Njih*** *ſmel tedaj proſſiti, de bi mi leté bukve* ***poſláli****, naj velájo, kar shè hózhejo /.../ Naj* ***sdravi bod*** *[sic!] ino naj ná-me ne* ***posábijo*** (KIDRIČ 1934: 41–42)

---

ogovorjenega in ne z oblikovno množino ogovornega zaimka, znak podrejenega položaja ogovorjenega, pri čemer se zanemarja dejstvo, da Kopitar pri opisu mestne ogovorne norme »pravega« vikanja, torej vikanja s skladenjskim ujemanjem, sploh ne omenja, zato se o družbenorazlikovalnem pomenu načina ujemanja ob zaimku vi iz njegovega opisa ne da sklepati.

[17] »Viſhi in imenitneji ludi, ktire poſebno poſhtujemo, vſelej imenujemo s vi nameſt ti, oni nameſt on, poſtavim: ozhe! vi ſte rekli, de me bote v' ſholo dali. Mati goſtje napravlajo, sa to ki bodo moj ſtriz k' nam priſhli. To ſe pravi, de jih ne tíkamo ampak víkamo, kadar ſo prizho; ino kadar jih tukaj ni, jih oníkamo. Prizho koga oníkati, je némſhvanje ino proti Nemzam navadno. V' pridigah ino viſokih govorih je li víkanje in tikanje v' navadi« (VODNIK 1811: 120).

[18] Pismo je bilo napisano med 7. in 9. decembrom 1808.

[19] Originalno pismo je izgubljeno, citat pa je ohranjen v Primčevem pismu J. Zupanu 11. 2. 1813.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2011_2_6.pdf | DOST. 19/04/24 7.40

Takšna razlika se ne da razložiti s spremembo odnosa med njima, saj bi ta šla kvečjemu v smer manjše in ne večje vljudnosti. Verjetneje je, da je v prvem pismu – iz vsebine katerega je razvidno, da je to eden njegovih prvih poskusov pisanja pisem drugim izobražencem v slovenščini – bolj upošteval ogovorno normo, ki jo je postavil Kopitar, v drugem pismu pa je prevladala nemška ogovorna norma, ki je je bil bolj vajen.[20]

3.14 Kljub temu je nekako do srede stoletja vikanje počasi izrinilo onikanje v vseh položajih in nabor ogovornih zaimkov za izražanje družbenih razlik se je v knjižnem jeziku skrčil v dvodelni sistem, ki ga poznamo še danes.[21] To ilustrira Smoletova nova izdaja Linhartove komedije *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* iz leta 1840, pri kateri je z jezikovnimi popravki sodeloval tudi France Prešeren. Delo sta jezikovno močno spremenila, prilagodila sočasni jezikovni normi in iz nje v purističnem duhu te dobe predvsem odstranila številne germanizme. Poleg različnih besednih germanizmov (spoštljivi naslov vaša gnada sta tako spremenila v milostljivi gospod/milostljiva gospa) je obsodba v skladu s priporočili v slovnicah doletela tudi onikanje, ki ga je povsod zamenjalo vikanje. Tudi semantično ujemanje pri vikanju sta spremenila v skladenjsko.

	IZDAJA 1790[22]	IZDAJA 1840
NEŽKA GOSPE	*Jest* ***jim*** *nisim nič zatajila,* ***vaša gnada*** (str. 54)!	*Kar besédice vam nisim zatajila,* ***milostljiva gospá*** (str. 31)!
NEŽKA BARONU	***Vaša gnada****, kaj* ***zapovedó****? Ke bi* ***jih*** *kdu per meni najdel* (str. 44)!	*Kaj* ***sapovéſte****,* ***miloſljivi goſpod****? Kaj bi bilo, ko bi* ***vaſ*** *kdo per mêni najdel* (str. 16)?
BARON ZMEŠNAVI	***Oní*** *naj* ***stojé*** *pred to utico inu naj obênga vun ne* ***pusté*** (str. 121).	*Pred tém ſhotoram* ***obſtojte,*** *ino ne* ***puſtite*** *nikogar vùn* (str. 134).
MATIČEK ZMEŠNAVI	*Gospod Zmešnava, perserčni gospod!* ***So*** *v svate* ***peršli*** (str. 40)?	*Gospod Zmešnjava, priserčni gospod,* ***ste*** *mar v svate* ***prišli*** (str. 10)?
GAŠPER BARONU	*Naj* ***pusté*** *to okno zadelat /.../ Naj* ***spremislijo****, zdej so clo enga fanta doli vergli* (str. 74)	***Rezite*** *to ôkno sasidati. /.../* ***Premiſlite*** */.../* (str. 61).
GAŠPER MATIČKU	*Ho, ho, Matiček! – Tok* ***ste*** *tačas groznu* ***zrasil****;* ***ste bil*** *vse bol* ***majhen*** *inu* ***tenak*** *vidit* (str. 76).	*[...] grôsno* ***ſte sraſtli*** *ta zhàs;* ***manjſhi*** *ino* ***ſhibkeji ſte*** *ſe mi* ***sdéli*** (str. 63).

Tabela 1: Primerjava ogovarjanja v izdajah komedije ***Ta veseli dan ali Matiček se ženi*** iz let 1790 in 1840

[20] V nemškem pismu leto prej (1809) tako Vodnika ogovarja v 3. os. mn.: »Ich bitte um Erlaubniß, Sie auf einige Augenblicke in Ihren Geschäften zu unterbrechen« (KIDRIČ 1934: 17).

[21] Vendar onikanje iz slovenščine še v sredi 20. stoletja ni povsem izginilo. Weiss (2003: 207) navaja poročila informatorjev, da so v župniji Nova Štifta novega župnika nekateri župljani pred drugo svetovno vojno še onikali, župnijski upravitelj župnije Šmartno ob Dreti pa je ob obisku mariborskega škofa Maksimilijana Držečnika še 1970 svojim župljanom dajal navodila, da naj škofa preprosto vikajo in ne onikajo.

[22] Citirano po izdaji Linhart 1950.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2011_2_6.pdf | DOST. 19/04/24 7.40

Takšen poseg je povzročil, da je bila hierarhizacija med dramskimi osebami manjša kot v originalu. Še vedno je jezikovno označeno razmerje med nadrejenim in podrejenim, vendar so se pri tem izgubile razlike med posameznimi družbenimi sloji: jezikovno izraženo razmerje med npr. Žužkom in Matičkom je postalo enako kot med Matičkom in Gašperjem, Budalov položaj pa je bil v jezikovnem oziru izenačen s položajem Žužka in Zmešnave, saj dvodelni zaimenski ogovorni sistem ni mogel več izražati natančne hierarhične razslojenosti likov. Poleg tega sta bila s tem v delu okrnjena sociolektalno opredeljevanje govorca z jezikovnim izrazom, ki je odraz družbenega in psihološkega odzivanja na dano situacijo, ter pristnost oz. verističnost dogajanja (OREL 2006: 579).

Ogovorna razmerja v delu Ta veseli dan ali Matiček se ženi (1840)

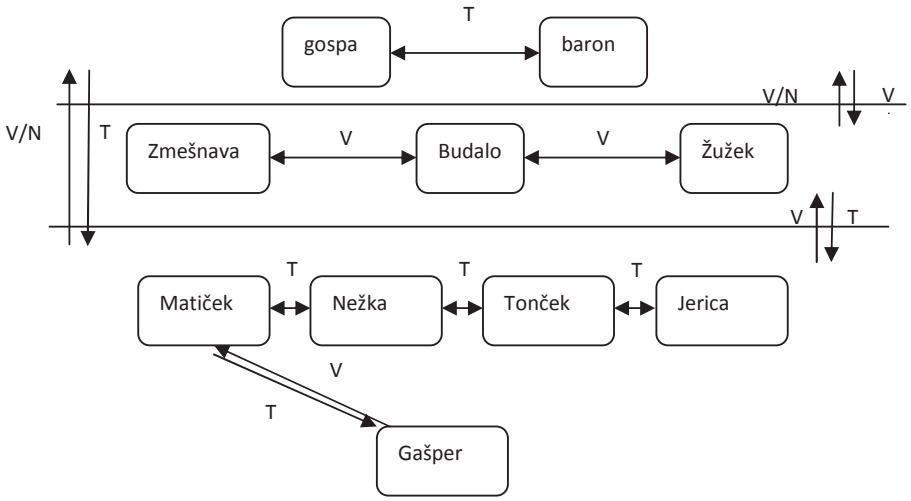

V = vikanje, T = tikanje, N = raba naslova + množinski ogovor

4 Razvoj slovenskega ogovornega sistema in primerjava z nemščino

4.1 Če povzamemo razvoj ogovornega sistema, kot ga kažejo slovenski pisni viri, vidimo, da je raba vljudnostnega zaimka vi prvič izpričana v 13. st. v okoliščinah, na podlagi katerih lahko sklepamo, da je šlo za neposreden vpliv nemške ogovorne norme. V 15. st. ga lahko najdemo tudi v besedilu, namenjenem enojezičnim govorcem slovenščine, zato lahko sklepamo, da se je do tega časa tudi v slovenskem jeziku uveljavil dvodelni zaimenski ogovorni sistem. V drugi polovici 16. stoletja najdemo v virih tudi rabo vljudnostnih naslovov, pri čemer pri protestantskih prevodih prevladuje skladenjsko ujemanje glagola z naslovom v osebi, spolu in številu, kar odraža ogovorno rabo v izvirnikih, v neprevodnih besedilih s konca 16. in začetka 17. stoletja pa pri glagolu prevlada množina. Kot sobesedilni nadomestek naslovov

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2011_2_6.pdf | DOST. 19/04/24 7.40

se je v 17. stoletju uveljavil osebni zaimek za 3. os. mn., ki se je začel samostojno rabiti v začetku 18. st. S tem se je oblikoval tridelni sistem ogovornih zaimkov, ki je omogočal natančnejše izražanje družbenih razlik. V začetku 19. st. pa so začeli slovničarji iz puristični nagibov onikanje preganjati kot germanizem, kar je porušilo že ustaljeni sistem in za skoraj pol stoletja povzročilo negotovost v rabi, saj so si slovnične in družbene norme glede ogovora višjih slojev nasprotovale. Do leta 1850 je bilo onikanje iz knjižnega jezika večinoma uspešno pregnano in spet se je vzpostavil dvodelni ogovorni sistem.

Razvoj slovenskega ogovornega sistema

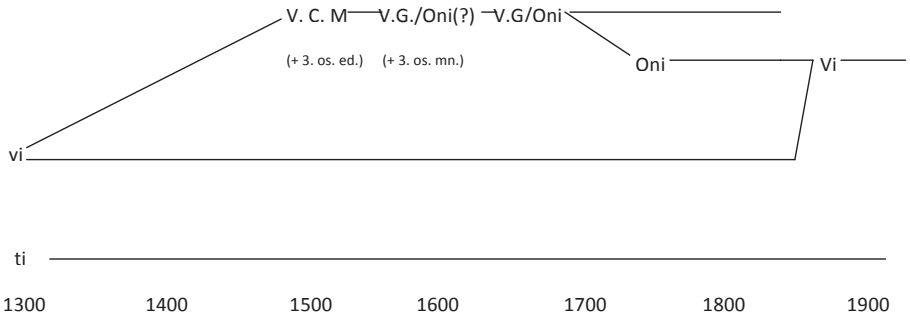

V. C. M = naslavljanje z Vaša cesarska majesteta, V. G. = naslavljanje z Vaša gnada

4.2 Če to primerjamo s sočasnim nemškim razvojem, vidimo, da sta do 19. stoletja razvoj vikanja in onikanja potekala skoraj vzporedno oziroma je slovenski razvoj le nekoliko zaostajal.

Razvoj nemškega ogovornega sistema (BETSCH 2000: 52)

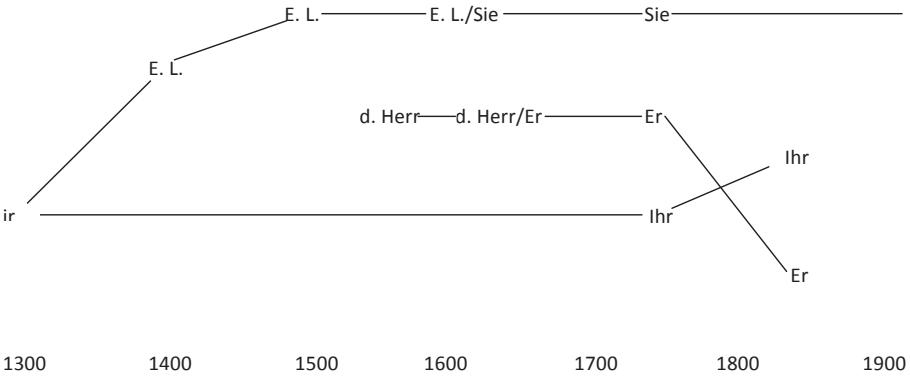

E. L. = naslavljanje z Eure Liebe ipd., d. Herr = naslavljanje z der Herr

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2011_2_6.pdf | DOST. 19/04/24 7.40

Vendar v slovenščini ni izpričan postopen razvoj ogovornega zaimka on,[23] ki je nastal kot nadomestek naslova gospod, kar kaže, da slovenščina ni popolnoma prevzemala nemškega ogovornega sistema oziroma ni sprejela vseh njegovih inovacij, ampak je razvijala svojega, čeprav je nemščina glede na strukturo virov in družbeni položaj jezikov nanj nedvomno vplivala.

4.3 V začetku 19. stoletja pa so jezikoslovci pod vplivom purizma slovenski ogovorni sistem zavestno začeli oddaljevati od nemškega in s tem povzročili v jezikovnotipološkem pogledu netipično zamenjavo najvljudnejšega zaimka v ogovornem sistemu (oni) z zaimkom, ki je izražal manjšo stopnjo vljudnosti (vi). Takšen razvoj je poleg za slovenščino značilen tudi za nekatere druge jezike narodov v habsburški monarhiji, pri katerih je bil močan protinemški purizem, predvsem za češčino (BETSCH 2000).

Viri

France BERNIK idr. (ur.), 2004: *Brižinski spomeniki = Monumenta Frisingensia: Znanstvenokritična izdaja*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

France KIDRIČ, 1934: *Korespondenca Janeza Nepomuka Primca 1808–1813*. Ljubljana: Znanstveno društvo.

Jernej KOPITAR, 1808: *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*. Ljubljana: bey Wilhelm Heinrich Korn.

Janez KOS, 1971: *Slovenščina v dokumentih skozi stoletja: Razstava ob 25-letnici samostojnega delovanja Arhiva Slovenije*. Ljubljana: Arhiv Slovenije.

Anton Tomaž LINHART, 1840: *Veséli dan ali Matiček se ženi: komédija v 5 délih*. Ur. Andrej Smole. Ljubljana: J. Blaznik.

--, 1950: *Zbrano delo: Knj. 1*. Ljubljana: DZS.

Pavle MERKÙ (ur.), 1980: *Slovenska plemiška pisma družin Marenzi - Coraduzzi s konca 17. stoletja*. Trst: ZTT.

Nikolaj MIKHAILOV, 2001: *Jezikovni spomeniki zgodnje slovenščine*: *Rokopisna doba slovenskega jezika*. Trst: Mladika, Knjižnica Dušana Černeta.

Marko POHLIN, 2003: *Kraynska grammatika/Bibliotheca Carnioliae*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

[23] V obravnavanih virih se ogovorni zaimek on pojavi samo enkrat, v dialogu med stranko in krojačem v Šmigočevi slovnici:

K: Góſpod mi blo povédano, de s' mènoj govoriti ***ozhejo****. (Mein Herr man hat mir gesagt, Sie verlangten mich zu sprechen.)*

S: Je *leta góſpod ſambol, od katériga ſo góſpod J. s' mènoj govorili. (Ist das der herr Kleidermacher, von welchem der Herr X. mit mir gesprochen hat.)*

K: Ja, góſpod, ſem taiſti. (Ja, mein Herr zu dienen.)

S: Ozhe *meni méro vséti na eno opravílo. (Will er mir das Maß zu meinen Kleide nehmen.)* (ŠMIGOC 1812: 229.)

V tem primeru gre za popoln prenos nemškega ogovornega načina z Er, ki je v tem času izgubljal status tudi v primerjavi z vikanjem. Ali se je tovrstno ogovarjanje med meščani na Slovenskem res uporabljalo, je na podlagi virov težko ugotoviti.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2011_2_6.pdf | DOST. 19/04/24 7.40

Janez SVETOKRIŠKI, 1998a: *Sacrum promptuarium 4*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede.

--, 1998b: *Sacrum promptuarium 5*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede.

Leopold ŠMIGOC, 1812: *Theoretisch-praktische Windische Sprachlehre*. Gradec: bey Aloys Tusch.

Primož TRUBAR, 1562: *Articuli oli deili, te prave stare vere kerszhanske*. V Tibingi: [Ulrich Morhart].

Valentin VODNIK, 1811: *Pismenost ali gramatika sa perve shole*. Ljubljana: Natisnil Leopold Eger.

--, 1988: *Zbrano delo*. Ljubljana: DZS.

Janž ZNOJILŠEK, 1595: *Katechismus Doctoria Martina Luthra. Sred nekoterimi vproshnami, kakor bodo teiste v'ti Karshanski Cerqu v'Syrendorffi, v'dulajnim Oesterrejchi dershane.* Drukan v'Tibingi: skusi Georga Gruppenbacha.

Literatura

Tilman BERGER, 1998: Äussere Einflüsse und interne Faktoren bei der Herausbildung der slavischen Anredesysteme. *Die Welt der Slaven* XLIII. 307–322.

Werner BESCH, 1998: *Duzen, Siezen, Titulieren*: *zur Anrede im Deutschen heute und gestern*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Michael BETSCH, 2000: *Diskontinuität und Tradition im System der tschechischen Anredepronomina (1700–1850).* München: O. Sagner.

Roger BROWN in Albert GILMAN, 1960: The Pronouns of Power and Solidarity. *Style in Language*. Ur. Thomas A. Sebeok. Cambridge, Massachusetts: The M.I.T. Press. 253–276.

Jakob Grimm in Wilhelm Grimm, 1935: *Deutsches Wörterbuch / von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm. Band 6.* Leipzig: S. Hirzel.

Igor GRDINA, 1999: *Od Brižinskih spomenikov do razsvetljenstva*. Maribor: Založba Obzorja.

Brian HEAD, 1978: Respect degrees in pronominal reference. *Universals of Human Language Vol. 3: Word Structure.* Ur. Joseph H. Greenberg. Stanford: Stanford University Press. 151–211.

John LYONS, 1981: *Language and Linguistics: An Introduction*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.

Nina MODRIJAN, 2005: Naslavljanje med žensko in moškim v slovenskem romanu. *Jezik in slovstvo* 50/5. 35–47.

Irena OREL, 2006: Jezikovne posodobitve Linhartove komedije *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* skozi čas. *Jezikovna predanost: Akademiku prof. dr. Jožetu Toporišiču ob 80-letnici*. Ur. M. Jesenšek in Z. Zorko. Maribor: Slavistično društvo Maribor, SAZU Ljubljana.

Maks PLETERŠNIK, 2006: *Slovensko-nemški slovar.* Ur. Metka Furlan. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Alenka POTOČNIK, 2008: *Razvoj zaimkovnega ogovornega sistema v slovenskih pisnih virih do leta 1850: diplomsko delo.* Ljubljana: [A. Potočnik].

Donald F. REINDL, 2007: Slovene Ultra-Formal Address: Borrowing, Innovation, and Analysis. *Slovenski jezik* 6. 151–168.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2011_2_6.pdf | DOST. 19/04/24 7.40

Gerald STONE, 1977: Address in the Slavonic Languages. *The Slavonic and East European Review* 55. 491–505.

Peter ŠTIH in Vasko SIMONITI, 1995: *Slovenska zgodovina do razsvetljenstva*. Ljubljana: Korotan, Celovec: Mohorjeva družba.

Jože TOPORIŠIČ, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Peter WEISS: Načini ogovarjanja in govorjenja o odsotni osebi v govorih spodnje Zadrečke doline. *Glasoslovje, besedoslovje in besedotvorje v delih Jakoba Riglerja*. Ur. Zinka Zorko in Mihaela Koletnik. Maribor: Slavistično društvo, 2003. 199–215.

Summary

The contemporary system of pronominal address—similar to many other European languages—is made up of two personal pronouns, *ti* and *vi*, which mark different social relations, but this state has resulted from a century-long development in the course of which the system expanded and diminished again, presumably under the strong influence of German as a centuries-long language of prestige in this territory. In the Freising Folia only the singular form address is attested in the speech of the priest, the first example of plural address in Slovene is not attested until the High Middle Ages, when it had also spread in German, namely in the poetry collection of Ulrich of Lichtenstein *Frauendienst* (ca. 1227), for which we can presume a direct German influence. The form of the general confession in the Stična ms., where the plural address is attested in the mouth of the confessor, indicates that the bipartite system of Slovene was established no later than the middle of the fifteenth century. In the second half of the sixteenth century we find in sources also the use of honorific styles of address *vaša cesarjeva majesteta* 'your royal majesty' and *vaša gnada* 'your mercy', while Protestant translations predominantly exhibit the syntactic agreement of the verb with the title in the person, gender, and number that reflects the address usage in the originals; in untranslated texts from the end of the sixteenth and beginning of the seventeenth century along with honorific titles the plural form of the verb prevails. As a contextual substitute for title in the seventeenth century the practice of using the third person plural pronoun became established, which began to be used independently in the beginning of the eighteenth century. Tri- and quadripartite (if we consider the use of titles in the hyper-polite form) system of address developed by the end of the eighteenth century, as is evident in the richest source of forms address, Linhart's comedy *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* (1790), for which we may presume that it evinces a full model of the (bourgeois) address system of this period. In the work we can derive a quadripartite address system: *ti* – *vi* – *oni* – address with the title *vaša gnada* (the title agreeing with the verb in the third person plural is contextually substituted by the pronoun *oni* 'they'). This complex system was appropriate for a time characterized by great social differences when there was a need for precise differentiation of social statuses, which in the following period began to simplify. However, this development is typologically unusual, as one of the universal tendencies in the development of address systems is that the form of the pronoun used for higher respect is never replaced by the form expressing less respect. In Slovene such

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2011_2_6.pdf | DOST. 19/04/24 7.40

a development was precluded by the puristic views of nineteenth-century grammarians who deprecated the *oni* form of address as a Germanism. The intervention of Kopitar and his grammarian heirs caused the collapse of the established system of address and for nearly a half a century fostered uncertainty in usage, since grammatical and social norms of address in the aristocratic and bourgeois classes were at odds, thus there was a danger that the addressee could perceive the use of *vi* address as impolite. Despite this the use of *vi* gradually supplanted *oni* address by mid-century in all ranks and the inventory of forms of address for expressing social differences in the standard language reduced to the bipartite system we are familiar with today. If we compare this to the German system in the same period we see that in the nineteenth century the development of *vi* and *oni* address progressed in a nearly parallel fashion to the Slovene one, which slightly lagged behind the German one. However, in Slovene there is no evidence of the development of a form of address with *on*, which would have substituted for *gospod*, indicating that Slovene did not borrow the German system of address wholesale with all of its innovations. In the beginning of the nineteenth century linguists under the influence of purism began to consciously distance the system of address from German. Such a development is characteristics of other nations in the Habsburg Monarchy, notably Czech.